

OCJENE I PRIKAZI

Biscriptality: A sociolinguistic typology. Uredili Daniel BUNČIĆ; Sandra L. LIPPERT; Achim RABUS. Akademiekonferenzen, Band 24. Universitätsverlag Winter, Heidelberg 2016., 425 str.

Knjiga *Biscriptality: A sociolinguistic typology*, koju su uredili Daniel BUNČIĆ, Sandra L. LIPPERT i Achim RABUS, prva je monografija posvećena dvopismenosti (odnosno višepismenosti) s ciljem razvijanja modela na temelju kojega bi se opisali i klasificirali svi pojedinačni primjeri takve jezične situacije. Kako doznajemo iz Bunčićeva predgovora, sustavnijih pokušaja uspostave takva modela dosad nije bilo, iako je riječ o iznenađujuće raširenoj pojavi među jezicima svijeta, i to posebice slavenskim. Bunčić ujedno govori o procesu nastanka ove knjige od buđenja početnoga interesa za dvopismenost do osmišljavanja samostalnoga projekta, u okviru kojega je obranjena njegova habilitacijska radnja i organizirana posebna konferencija. Rezultat je toga procesa veoma zanimljiva i poticajna monografija, u čijem je fokusu razvoj i uspostava instrumentarija za opis jezične situacije koja podrazumijeva uporabu dvaju ili više pismovnih sustava za jedan jezik, što je relativno zanemareno područje unutar sociolingvistike općenito.

Knjiga obuhvaća šest poglavlja, čijim je autorom većinom upravo Daniel BUNČIĆ, dok su ostali autori (Anastasia ANTIPOVA, Carmen BRANDT, Ekaterina KISLOVA, Henning KLÖTER, Alexandra von LIEVEN, Sandra L. LIPPERT, Helma PASCH, Achim RABUS, Jürgen SPITZMÜLLER, Constanze WETH) samostalno ili u suautorstvu sudjelovali pisanjem pojedinih potpoglavlja u analizi pojedinačnih slučajeva. Na kraju knjige priložen je popis fotografija s naznačenim izvorima, iscrpan popis citiranih djela i tri kazala: kazalo jezika, kazalo pisama i kazalo osobnih imena.

U uvodnome poglavlju prikazuju se ciljevi monografije te tumači primijenjena terminologija i odabrani način bilježenja primjera. Njezin je osnovni cilj, kako piše Bunčić, »stvoriti tipologiju društava koja se služe dvama pismovnim sustavima ili više njih za bilježenje (varijetetā) jednoga jezika«

(str. 19), a potom i utvrditi univerzalna načela koja određuju njihovu uporabu. Definiiraju se pojmovi *pismo* (npr. latinica), *pismovni sustav* (npr. primjenom latinice za bilježenje hrvatskoga jezika nastao je hrvatski pismovni sustav), *ortografija* (uključujući eksplicitne i implicitne norme, što omogućuje primjenu toga pojma i na starija razdoblja), *tip pismovnoga sustava* (*alfabetiski*, *silabički* i *logografski tip pisma*; *konsonantski* i *silabički alfabeti*), *varijanta pisma*.

Drugo poglavlje predstavlja dosadašnja teorijska istraživanja dvopismenosti prije i nakon pojave sociolingvistike. Dvopismenost dolazi u središte znanstvenoga interesa još u 19. stoljeću u okviru istraživanja povijesnih dokumenata pisanih različitim pismima. Autor ovoga poglavlja D. Bunčić najprije daje pregled različitih termina koji su se u prošlosti rabili za označavanje onoga što se u knjizi naziva dvopismošću (ovisno o znanstvenome području, polju i grani kojima određeno istraživanje pripada), osvrćući se pritom na grčku filologiju i numizmatiku te na proučavanja drevne američke i azijske pismenosti. Pojavom sociolingvistike šezdesetih godina 20. stoljeća razvijaju se novi pristupi istraživanju dvopismenosti, među kojima su se osobito plodnima pokazali oni povezani s konceptom diglosije Charlesa Fergusona. O tome koliko je višepismenost zaokupljala pažnju istraživača različitih profila, dovoljno govori činjenica da je sam koncept dvopismenosti »izumljen« neovisno najmanje šest puta.

U trećem poglavlju, čijim je autorom ponovno Bunčić, iscrpno je predstavljen predloženi model za opis dvopismenosti, koja se u ovoj knjizi definira na sljedeći način (str. 54): »Dvopismenost je simultana uporaba dvaju (ili više) pismovnih sustava (uključujući različite ortografije) za isti jezik, odnosno varijetete istoga jezika.« Čimbenici koji određuju uporabu pisma veoma su različiti, a varijacija se može promatrati na sociolingvističkoj i grafematičkoj osi. Na sociolingvističkoj osi promatra se vrsta opreke među dvama pismovnim sustavima (ili više njih). Terminom *digrafija* autor označuje jezičnu situaciju koja podrazumijeva privativnu opreku između pismovnih sustava, u kojoj jedan član pokazuje prisutnost, a drugi odsutnost određenoga obilježja. Varijacija može biti dijafazijskoga, dijastratijskoga, medijskoga ili dijamezijskoga tipa. Terminom *pismovna pluricentričnost* Bunčić označuje jezičnu situaciju koja podrazumijeva ekvipolentnu opreku između pismovnih sustava, u kojoj oba člana pokazuju prisutnost različitih, logički ekvivalentnih obilježja. Varijacija je obično dijatopijskoga, ali može biti i etničkoga i konfesionalnoga tipa. Terminom *bigrafizam* autor označuje jezičnu situaciju koja podrazumijeva dijasituativnu opreku, u kojoj je odabir pisma određen višestrukim čimbenicima. Na grafematičkoj osi promatra se razina na kojoj se varijacija ostvaruje: pismovna, glifijska i/ili ortografska. Kombinacijom tih dviju osi dobiva se devet osnovnih tipova dvopismenosti, koji su predočeni u sljedećoj tablici (str. 67):

	pismo	glifijska varijanta	ortografija
privativna opreka	digrafija	diglifija	diortografija
ekvipolentna opreka	pismovna pluricentričnost	glifijska pluricentričnost	ortografska pluricentričnost
dijasituativna opreka	bigrafizam	biglifizam	biortografizam

Termini *digrafija* i *bigrafizam* nastali su analogijom prema terminima *diglosija* i *bilingvizam*, s kojima imaju dodirnih točaka, dok je koncept pluricentričnosti direktno prenesen s razine jezika na razinu pisma (str. 61). Najprošireniji je tip dvopismenosti upravo pismovna pluricentričnost, koja mahom nastaje zbog političkih i religijskih razloga (str. 186, 197). Predloženi će model biti posebno vrednovan u zadnjemu poglavlju, uz osvrt na neke od stečenih uvida.

Četvrto je poglavlje najopširnije (obasize gotovo 250 str.), a posvećeno je opisu i raščlambi različitih primjera dvopismenosti – među kojima upravo slavenski jezici zauzimaju važno mjesto – te njihovu smještanju na odgovarajuće mjesto u modelu koji se predlaže. Hrvatski jezik smatra se u knjizi jednom od četiriju nacionalnih varijanti pluricentričnoga srpsko-hrvatskoga standardnog jezika, čija se pluricentričnost ogleda i na razini pisma i na razini ortografije. Tip dvopismenosti mijenjao se tijekom povijesti toga jezika, stoga se srpsko-hrvatski pojavljuje na nekoliko mjesta u predloženoj tipologiji ovisno o vremensko-prostornome odsječku o kojemu je riječ. To čini ovu knjigu iznimno zanimljivom upravo za hrvatsku filologiju, u kojoj se uvriježila kralatica o tropismenosti i trojezičnosti hrvatske srednjovjekovne, ali i ranonovovjekovne pismenosti. Teza o trojezičnosti temeljito je preispitana i korigirana prije desetak godina, dok teza o tropismenosti nije dosad doživjela sustavnije prevrednovanje. Ne upuštajući se ovdje u raspravu o tome jesu li hrvatski i srpski dvije varijante istoga jezika ili dva različita jezika, u nastavku se prikaza predstavlja detaljnije samo onaj dio tipologije u vezi s povijesnim razvojem hrvatske nacionalne varijante kakav se donosi u knjizi. Zainteresirani čitatelj može u petome poglavlju pronaći sažetak razvojnoga procesa i pregled različitih faza tzv. srpsko-hrvatske dvopismenosti.

U ranoj fazi slavenske pismenosti Slaveni su se služili grčkim i latinskom pismom za bilježenje svojega jezika, ali nesustavno, kako doznajemo iz *Traktata Crnorisca Hrabra*, što upućuje na to da su slavenski jezici pismovno policentrični od samih početaka (str. 321–322). U 9. stoljeću Konstantin stvara glagoljično pismo i prvi slavenski književni jezik za potrebe moravske misije. Kako se pretpostavlja u ovoj knjizi, aktivno je poznao vjerojatno čak pet pisama (str. 51–52). To je razdoblje obilježeno jednopismošću. Vrlo brzo nakon njegove smrti pojavljuje se drugo slavensko pismo – ćirilica, kojom se također bilježi staroslavenski jezik, no pravi odnos tih dvaju pisama nije još ni danas po-

sve rasvijetljen, premda se među njima pretpostavlja funkcionalna distribucija svoje vrste (str. 254–256). Bunčić i Rabus drže da su glagoljica i ćirilica barem u jednome vremenskom odsječku i barem na jednome području stajale u dijasituativnome odnosu, odnosno odnosu bigrafizma. To se možda može dokazati na primjeru pismovnoga prebacivanja u jednome ćiriličkom triodu iz 13. stoljeća: ćirilički tekst mjestimično je prekinut glagoljičkim, gdje kad i u sredini riječi, a potom se nastavlja opet ćirilički. Autorima ovoga poglavlja to je znak da su se pisari podjednako služili obama pismima bez čvrsta pravila, zbog čega se i moglo odjednom dogoditi da nisu bili svjesni koje pismo trenutno čitaju (str. 256). Djelovanje pak Preslava i Ohrida kao dvaju književnih centara može se uvjetno pribrojiti primjerima pismovne pluricentričnosti (str. 255).

Hrvatsku srednjovjekovnu i ranonovovjekovnu pismenost Bunčić smatra primjerom dijatopijske pismovne policentričnosti, osvrćući se kritički na monolitan koncept povijesti hrvatskoga jezika u radovima hrvatskih filologa, koji posreduje sliku o homogenosti područja najranije hrvatske pismenosti koja bi se svugdje ostvarivala trima pismima (str. 167–173). Umjesto toga autor naglašava nužnost preciznije stratifikacije i točnijega određenja prostorno-vremenskih koordinata uporabe svakoga pisma, dodajući tomu da je razlika u pismu donijela sa sobom i razliku u jezičnome varijetetu, što se posebno dobro vidi u izdanjima hrvatskih protestanata, na prvome mjestu u *Novom testametu*. Da je stanovništvo jednako dobro poznavalo oba pisma, ističe Bunčić, ne bi bilo potrebe za paralelnim tiskanjem istoga djela dvama različitim pismima. Pokušaj pridruživanja varijeteta srednjovjekovnoga i ranonovovjekovnoga hrvatskoga odgovarajućim pismima koja su se rabila u njihovu bilježenju autor smatra vrlo vrijednim projektom (str. 171–172).

Dvopismenost kakva je vladala u Poljicima od srednjega vijeka do polovice 18. stoljeća Bunčić pridružuje primjerima dijafazijske digrafije s obzirom na to da je odabir pisma bio uvjetovan jezičnim registrom: glagoljica je bila rezervirana samo za liturgijske tekstove, dok su svi ostali tekstovi bili pisani ćirilicom (str. 82–88). U vezi s nepostojanjem zapisa rukopisnom glagoljicom na tome području, nasuprot takvoj redovitoj praksi u Istri i Hrvatskom primorju, autor postavlja zanimljivo pitanje o tome koliko su uopće poljički glagoljaši *pisali* glagoljicom; naime povijesni izvori svjedoče samo o tome da su je znali čitati.

Na prijelazu 18. stoljeća u 19. stoljeće glagoljica i ćirilica svedene su tek na marginalnu uporabu, stoga hrvatsko društvo postaje jednopismeno, a taj je proces definitivno zaključen u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda (str. 173). Time je ujedno završeno razdoblje ortografske pluricentričnosti, koja je vladala zahvaljujući različitim slovopisnim praksama u hrvatskim dopreporodnim latiničkim tekstovima (str. 209–210). U međuratnoj Jugoslaviji hr-

vatska nacionalna varijanta bila je primjerom latiničke jednopismenosti, dok je s druge strane razvijen latiničko-ćirilički bigrafizam, što sve upućuje na pismovnu pluricentričnost srpsko-hrvatskoga jezika, gdje su varijante bile etnički uvjetovane (str. 177–180). U suvremenome hrvatskom društvu glagoljica je ponovno otkrivena kao izraz nacionalnoga identiteta i ne funkcionira kao pismo, već ponajprije kao ukras, ornament (str. 99–100). Budući da je funkcija toga pisma danas u prvome redu simbolička, više se ne može govoriti o hrvatskoj dvopismenosti.

Daniel Bunčić, jedan od troje urednika i autor glavnine teksta, svjestan da bi predloženi model mogao izazvati kritike zbog potencijalno nedovoljno precizna opisa pojedinih jezika, izrazio je već u uvodnome poglavlju nadu da će istraživači dvopismenosti svojim znanjem i iskustvom pomoći u umjeravanju modela na temelju različitih jezičnih situacija koje su u središtu njihova interesa, što ponavlja i u završnome poglavlju. Premda su autori tipologijom obuhvatili više od stotinu primjera dvopismenosti, nastojeći ih prikazati detaljno koliko je to bilo moguće, iscrpnost nije ni bila glavnim ciljem knjige. Njezin je osnovni zadatak bio ponuditi tipologiju koja bi pomogla budućim istraživačima u preciznijemu opisu dvopismenosti (i višepismenosti), a taj je zadatak u potpunosti ispunila i nesumnjivo će lako pronaći put do ciljane čitateljske publike. Otvorenim vidicima mogla bi biti osobito poticajnom upravo hrvatskoj povijesnoj sociolingvistici, omogućujući joj sagledavanje hrvatske dvopismenosti iz nove perspektive. Riječ je o iznimno važnu prinosu sociolingvistici, koji će postati nezaobilaznom referentnom točkom u svim budućim radovima koji se budu doticali sociolingvistike pisanja, potičući osvježavanje tradicionalnih pristupa ili pomažući u usmjeravanju novih istraživanja.

IVANA ETEROVIĆ

The Bible in Slavic Tradition. Edited by Alexander KULIK; Catherine Mary MACROBERT; Svetlina NIKOLOVA; Moshe TAUBE; Cynthia M. VAKARELIYSKA. *Studia Judaeslavica* 9, 2016., 576 str.

Zbornik radova *The Bible in Slavic Tradition*, u izdanju Brilla i pod uredničkim timom Alexandra KULIKA, Catherine Mary MACROBERT, Svetline NIKOLOVE, Moshe TAUBE i Cynthia M. VAKARELIYSKE, sadrži radove sa znanstvene konferencije održane 2009. godine u Varni u Bugarskoj. Sadržaj je podijeljen u dvije tematske cjeline, s ukupno dvadeset i četiri znanstvena rada, te uvodom i indeksom biblijskih mjesta.